

ΠΑΝΕΛΛΑΔΙΚΕΣ ΕΞΕΤΑΣΕΙΣ

Γ΄ ΤΑΞΗΣ ΗΜΕΡΗΣΙΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΛΥΚΕΙΟΥ

ΔΕΥΤΕΡΑ 2 ΙΟΥΝΙΟΥ 2014 - ΕΞΕΤΑΖΟΜΕΝΟ ΜΑΘΗΜΑ:

ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΘΕΩΡΗΤΙΚΗΣ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗΣ

ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ

(ΟΙ ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ ΘΕΩΡΟΥΝΤΑΙ ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΕΣ)

A1.

Επομένως, ούτε εκ φύσεως αλλά ούτε και αντίθετα προς τη φύση μας υπάρχουν μέσα μας οι αρετές, αλλά έχουμε από τη φύση την ιδιότητα να τις δεχτούμε και να τελειοποιούμαστε με τον εθισμό.

Ακόμα, όσες ιδιότητες έχουμε από τη φύση, πρώτα αποκτούμε τις δυνατότητες αυτών και ύστερα προχωρούμε στις αντίστοιχες ενέργειες (πράγμα που φαίνεται στις αισθήσεις μας γιατί δεν αποκτήσαμε τις αισθήσεις (της όρασης και της ακοής) έχοντας δει πολλές φορές ή έχοντας ακούσει πολλές φορές, αλλά αντίθετα τις χρησιμοποίησαμε έχοντάς τες και δεν τις αποκτήσαμε έχοντας κάνει και ξανακάνει χρήση τους) τις (ηθικές) αρετές όμως αποκτούμε, αφού πρώτα τις εφαρμόσουμε στην πράξη, όπως ακριβώς συμβαίνει και στις άλλες τέχνες γιατί όσα πρέπει να κάνουμε αφού τα μάθουμε, αυτά τα μαθαίνουμε κάνοντάς τα για παράδειγμα, οικοδόμοι γίνονται με το να κτίζουν σπίτια και κιθαριστές με το να παίζουν κιθάρα με τον ίδιο τρόπο λοιπόν γινόμαστε και δίκαιοι κάνοντας δίκαιες πράξεις, σώφρονες κάνοντας σώφρονες πράξεις, ανδρείοι κάνοντας ανδρείες πράξεις.

B1.

Ο Αριστοτέλης διακρίνει δύο είδη αρετών: τις **διανοητικές** και τις **ηθικές**. Οι **διανοητικές αρετές** (π.χ. σοφία, φρόνηση, σύνεση) σχετίζονται με τη λογική και ανήκουν, σύμφωνα με το χωρισμό του Αριστοτέλη, στο καθαρά λογικό μέρος της ψυχής, το «λόγον ἔχον» μέρος. Παράγοντες που συμβάλλουν στη γένεση και την επαύξησή τους είναι κατά κύριο λόγο η **διδασκαλία**, η οποία απαιτεί **εμπειρία** και **χρόνο**. Η φράση *κατά κύριο λόγο (πλεῖον)* υποδηλώνει την ύπαρξη κι άλλων παραγόντων που δεν αναφέρονται στο κείμενο. Την κύρια, λοιπόν, **ευθύνη για τη μετάδοσή τους** (πέρα από άλλους παράγοντες και το ίδιο το άτομο) **την έχει ο δάσκαλος**.

Οι **ηθικές αρετές** (π.χ. η δικαιοσύνη, η σωφροσύνη, η ανδρεία) ανήκουν, σύμφωνα με το χωρισμό του Αριστοτέλη, στο «ἐπιθυμητικόν», στο μέρος δηλαδή της ψυχής που μετέχει και στο «λόγον ἔχον» και στο «ἄλογον» μέρος. Αυτές περιγράφουν το χαρακτήρα του ανθρώπου. Η κατάκτησή τους οφείλεται στον **εθισμό** («ἔθος»), δηλαδή στη συνήθεια που δημιουργείται με την επανάληψη μιας ενέργειας. Μάλιστα ο Αριστοτέλης, για να στηρίξει αυτή του την άποψη, συνδέει ετυμολογικά τη λέξη «ἠθική», όρο τον οποίο δημιούργησε ο ίδιος, με τη λέξη «ἔθος». Παρατηρούμε ότι συσχετίζει την πραγματική σημασία των λέξεων με τα πράγματα ή τις ιδιότητες που δηλώνουν, για να κατανοήσει και να επιβεβαιώσει τη μεταξύ τους σχέση. Έτσι, καταλήγει να μας πείσει ότι οι δύο λέξεις δε συνδέονται μόνο ετυμολογικά αλλά και σημασιολογικά. Από τα παραπάνω προκύπτει ότι την ευθύνη για την κατάκτηση των ηθικών αρετών την έχει **ο ίδιος ο άνθρωπος**. Εξαρτάται μάλιστα σε απόλυτο βαθμό από αυτόν αν θα φτάσει στο στόχο του, αν θα αποκτήσει ήθος. Και για να το κατορθώσει, πρέπει να καταβάλλει επίπονη προσπάθεια και αγώνα, να εθίσει την ψυχή του σε πράξεις ενάρτετες, να την καλλιεργήσει «διὰ τοῦ ἔθους».

Σοφός λοιπόν γίνεται κανείς κατά κύριο λόγο με τη βοήθεια του δασκάλου, ενώ αγαθός γίνεται με τη θέληση και την επιμονή του στην άσκηση της αρετής. Βέβαια, για να φτάσει στο στόχο του, πρέπει να καταβάλλει επίπονη προσπάθεια και αγώνα.

B2.

Είναι θεμελιώδης στη φιλοσοφία του Αριστοτέλη η διάκριση - συχνά αντιθετική - των εννοιών δύναμις και ενέργεια. Ο φιλόσοφος ορίζει τη «δύναμιν» και την «ἐνέργειαν», ως εξής: «**δύναμις**» είναι η δυνατότητα που έχει ένα πράγμα ή ένα ον να γίνει ή να κάνει κάτι φτάνοντας στο τέλος του, στην τελειοποίησή του, ενώ «**ἐνέργεια**» είναι η πραγμάτωση αυτής της δυνατότητας, η δραστηριότητα που απαιτείται για να γίνουν πράξη οι δυνατότητες. Για εκείνον, η «ἐνέργεια» έχει μεγαλύτερη σημασία από τη «δύναμιν», αφού η πρώτη εξαρτάται από την προσπάθεια που καταβάλλει κάθε άνθρωπος, την προσωπική ευθύνη και προαίρεση, ενώ η δεύτερη σχετίζεται με τη φύση και υπάρχει ανεξάρτητα από τον άνθρωπο. Στο κείμενο συνδέει «τὰς δυνάμεις» με το «πρότερον» και «τὰς ἐνεργείας» με το «ὑστερον» εννοώντας ότι οι «δυνάμεις» έχουν χρονική προτεραιότητα - και όχι λογική και οντολογική - έναντι των «ἐνεργειῶν». Στη

συνέχεια, θα προσπαθήσει να αποδείξει τη θέση του, ότι οι ηθικές αρετές δεν υπάρχουν μέσα μας εκ φύσεως, χρησιμοποιώντας αυτές τις δύο βασικές έννοιες.

Ο Αριστοτέλης ξεκινάει το συλλογισμό του διερευνώντας πρώτα τι συμβαίνει σε όσα χαρακτηριστικά έχουμε μέσα μας εκ φύσεως (**«ὅσα μὲν φύσει ἡμῖν παραγίνεται»**). Αυτά έχουν **εκ των προτέρων (πρότερον)** μέσα τους τη **δυνατότητα** να πραγματοποιηθούν αλλά η **πραγμάτωσή** τους έρχεται **ύστερα** (ὑστερον) χωρίς να χρειάζεται ο εθισμός, η επανάληψη μιας ενέργειας. Για να αποδείξει τα λεγόμενά του ο φιλόσοφος, χρησιμοποιεί το **παράδειγμα των αισθήσεων**: την όραση και την ακοή δεν τις αναπτύξαμε μέσα από την εξάσκηση, αντιθέτως υπάρχουν ήδη αναπτυγμένες μέσα μας και περνάμε αμέσως στη χρησιμοποίησή τους.

Αντίθετα, στις ηθικές αρετές **προηγείται η ενέργεια** (**«τὰς δ' ἀρετὰς λαμβάνομεν ἐνεργήσαντες πρότερον»**), δηλαδή η εξάσκηση, η επανάληψη μιας ενέργειας, και **ακολουθεί η κατάκτηση της ηθικής αρετής**. Αλλά για να γίνει η αρετή από προαίρεση πράξη, είναι ανάγκη ο άνθρωπος να μάθει κάποιο τρόπο άσκησης. Ο Αριστοτέλης για τον τρόπο αναφέρει, «γιατί όσα πρέπει να κάνουμε αφού τα μάθουμε, τα μαθαίνουμε κάνοντάς τα («ἄ γὰρ δεῖ μαθόντας ποιεῖν, ταῦτα ποιούντες μανθάνομεν»)). Δύο παραδείγματα από την καθημερινή ζωή, που αφορούν τις **πρακτικές τέχνες** αποδεικνύουν την αλήθεια της θέσης αυτής: για να αποκτήσει δηλαδή κανείς την ικανότητα του οικοδόμου ή του κιθαριστή, πρέπει πρώτα να εξασκηθεί στο χτίσιμο ή στο παίξιμο της κιθάρας αντίστοιχα.

Συμπέρασμα («οὔτω δὴ ... ἀνδρεῖα ἀνδρεῖοι»)

Αυτό, λοιπόν, που συμβαίνει στις πρακτικές τέχνες, συμβαίνει και στις ηθικές αρετές (αναλογία): **με την επανάληψη και τον εθισμό σε ηθικές πράξεις αποκτούμε τις ηθικές αρετές**. Το συμπέρασμα εισάγεται με το «οὔτω δὴ», και με τρία **παραδείγματα ηθικών αρετών**: της δικαιοσύνης, της σωφροσύνης και της ανδρείας.

Συνοπτική νοηματική απόδοση του συλλογισμού

1η προκείμενη: σε όσα υπάρχουν μέσα μας εκ φύσεως προηγείται η ύπαρξη και η δυνατότητα μιας ενέργειας και ακολουθεί η ενέργεια, η πραγμάτωση της δυνατότητας (**δύναμις -> ενέργεια**)

2η προκείμενη: στις ηθικές αρετές προηγείται η ενέργεια, ο εθισμός και η επανάληψη μιας πράξης και ακολουθεί η κατάκτησή τους (**ἐνέργεια -> δύναμις**).

Συμπέρασμα: οι ηθικές αρετές δεν υπάρχουν μέσα μας εκ φύσεως, αφού δεν ακολουθούν την πορεία όσων υπάρχουν μέσα μας εκ φύσεως.

B3.

Σελίδα 152-153 σχολικού βιβλίου:

Οι μαθητές θα μπορούσαν να ξεκινήσουν από την αρχή της παραγράφου:

«Πριν από όλα όμως ο Αριστοτέλης χρειαζόταν να κάνει μια σημαντικότερη διάκριση. Ας παρακολουθήσουμε πώς οδηγήθηκε στη διάκριση αυτή: Η ψυχή του ανθρώπου, είπε ο Αριστοτέλης, αποτελείται κατ' αρχήν από δύο μέρη, από το **λόγον** έχον μέρος και από το **ἄλογον** (με δική μας διατύπωση: ο άνθρωπος ως ζωντανός οργανισμός λειτουργεί με δύο τρόπους: α) με βάση τη λογική του, β) με τρόπους που δεν έχουν καμιά απολύτως σχέση με το λογικό του).»

Η ακριβής ωστόσο απάντηση σύμφωνα με το ερώτημα είναι: «Η αρχική ... διμερής "διαίρεση" κατέληξε σε μια τριμερή "διαίρεση", αφού ο Αριστοτέλης

διέκρινε τελικά α) ένα καθαρά *ἄλογον* μέρος της ψυχής, β) ένα καθαρά *λόγον ἔχον* μέρος της, και γ) ένα μέρος που μετέχει και του *ἄλογου* και του *λόγον ἔχοντος* μέρους της ψυχής. Το πρώτο, είπε, έχει σχέση με τη διατροφή και την αύξηση του ανθρώπινου οργανισμού και άρα δεν έχει καμιά απολύτως σχέση με την αρετή· το τρίτο (ο ίδιος το ονόμασε *ἐπιθυμητικόν*) έχει σχέση με τις αρετές που περιγράφουν τον χαρακτήρα του ανθρώπου (*ἠθικές αρετές*), ενώ το δεύτερο, που αφορά απόλυτα και καθαρά το λογικό μας, έχει σχέση με τις *διανοητικές* μας αρετές (με τη σοφία λ.χ. ή τη φρόνηση). Έτσι ο Αριστοτέλης κατέληξε να διακρίνει τις ανθρώπινες αρετές σε *ἠθικές* και *διανοητικές*.»

B4.

Οντότητα / περιουσία, αυτούσιος / ουσιαστικός
Σχήμα / παροχή, σχετικός / συνεκτικός
Φυσιολατρία / φύση, φυσικός / μεταφυσικός
Χρήση / χρηματαποστολή, χρηματικός / καταχρηστικός
Μάθηση / πολυμαθία, φιλομαθής / μαθητικός

Γ1. ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

Διότι νομίζω ότι εσείς δεν αγνοείτε ότι ήδη πολλές τέτοιου είδους πράξεις έχουν γίνει, τις οποίες αρχικά όλοι ανεξαιρέτως θεώρησαν ότι είναι συμφορές και συμπόνεσαν¹ αυτούς που τις έπαθαν, ύστερα, όμως, κατάλαβαν ότι οι ίδιες έχουν γίνει αιτία πολύ μεγάλων αγαθών. Και για ποιο λόγο πρέπει να μιλώ για τα μακρινά; Αλλά και τώρα θα διαπιστώναμε² ότι οι πόλεις που είναι πρώτες, εννοώ την Αθήνα και τη Θήβα, απέκτησαν μεγάλη δύναμη όχι λόγω της ειρήνης αλλά από αυτά από τα οποία, αφού πιο πριν γνώρισαν αποτυχίες στον πόλεμο³, ανέκτησαν πάλι τη δύναμή τους, και από αυτές η μία⁴ έγινε αρχηγός των Ελλήνων, ενώ η άλλη⁵ σήμερα έχει γίνει τόσο μεγάλη⁶ όση κανείς ποτέ δεν περίμενε⁷ ότι θα γίνει⁸. Διότι η καλή φήμη και η δόξα συνηθίζουν να προέρχονται όχι από την ησυχία⁹ αλλά από τους αγώνες.

- Η μετάφραση αποδόθηκε όπως θα μπορούσε να αποδοθεί από έναν μαθητή και όχι από έναν φιλόλογο.

¹ ή λυπήθηκαν μαζί με αυτούς

² ή μπορούμε να διαπιστώσουμε

³ ή στις στρατιωτικές επιχειρήσεις

⁴ ή η πρώτη

⁵ ή η δεύτερη

⁶ έχει αποκτήσει σήμερα τόσο μεγάλη δύναμη

⁷ ή ήλπιζε

⁸ ή θα αποκτήσει

⁹ ή την αδράνεια

Γ2.

ὕμᾱς: ἕ

πόρρω: πορρωτάτω

ἀγαθῶν: εὖ

αὐτάς: ὑμῶν αὐτῶν

ἡγεμόνα: ἡγεμόσι(ν)

οἶμαι: ὄξετο

ὑπέλαβον: υπειλήφθαι

τοῖς παθοῦσι: τοῖς πεισομένοις

ἔγνωσαν: γνοίη

καταστᾶσαν: κατάστηθι

Γ3α.

ὕμᾱς: υποκείμενο του ειδικού απαρεμφάτου οὐκ ἄγνοεῖν, ετεροπροσωπία

συμφοράς: κατηγορούμενο στο υποκείμενο του ειδικού απαρεμφάτου εἶναι, ἄς

τοῖς παθοῦσι: επιθετική μετοχή, αντικείμενο του ρήματος συνηénéχθησαν (σύνθετο με την πρόθεση σύν)

τί: επιρρηματικός προσδιορισμός, αιτιατική της αιτίας (αναγκαστικό αίτιο) στο δεῖ λέγειν

λαβούσας: κατηγορηματική μετοχή, η οποία αναφέρεται στο αντικείμενο του ρήματος εὔρομεν ἄν, τάς πόλεις, σε θέση κατηγορηματικού προσδιορισμού σε αυτό

ἡγεμόνα: κατηγορούμενο στο υποκείμενο της κατηγορηματικής μετοχής καταστᾶσαν, το οποίο ταυτόχρονα είναι και αντικείμενο του ρήματος εὔρομεν ἄν, τήν μέν

Γ3β.

Ὁ ρήτωρ εἶπεν **οἱ αἱ γὰρ ἐπιφάνειαι καὶ λαμπρότητες οὐκ ἐκ τῆς ἡσυχίας ἀλλ' ἐκ τῶν ἀγώνων γίνεσθαι φιλοῖεν.**

Ὁ ρήτωρ εἶπεν **τάς γὰρ ἐπιφανείας καὶ λαμπρότητας οὐκ ἐκ τῆς ἡσυχίας ἀλλ' ἐκ τῶν ἀγώνων γίνεσθαι φιλεῖν.**